

54) GAR, bibliotheek, J 97, Tiende jaarverslag Volksvermaken (1890/1891) 5; *Rotterdamsch Nieuwsblad* 28 januari 1890 en 19 maart 1895.

55) *Rotterdamsch Nieuwsblad* 24 februari en 10 april 1894.

56) *Ibidem*, 30 april 1895.

57) Door een zustervereniging in Middelburg werd dit probleem erkend en hief men een kleine entree, om het gevoel van eigenwaarde onder de arbeiders te versterken. In Rotterdam zou dat besef pas na de Eerste Wereldoorlog doordringen: 'Het gratis uitdeelen van kaarten aan personen uit de volksklasse is niet meer in overeenstemming met den geest van den tijd'. Vgl. John Helsloot, 'Verbürgerlichung in der Praxis. Vorträge und Ausstellungen der Volksbildungsvereine in Leeuwarden und Middelburg 1864-1900', in: T. Dekker e.a. ed., *Ausbreitung bürgerlicher Kultur in den Niederlanden und Nordwestdeutschland* (Munster 1991) 57-95, aldaar 69; GAR, bibliotheek, Krantenknipselverzameling Van Vollenhoven, nr. 152, 28: jaarverslag Volksvermaken 1920.

58) Vgl. *Rotterdamsch Nieuwsblad* 14 april 1896, 12 december 1898, 2 november 1899, 8 november 1901 en 12 november 1902.

59) GAR, Archief Volksvermaken, inv.nr. 2, Notulen 27 februari 1913.

60) Wildenbeest: zie noot 14; Helsloot, 'Verbürgerlichung', 85; *Idem*, *Vermaak*, 70.

61) Tussen 1889 en 1890 steeg het ledental van 90 naar 220. In 1896 was dat 278. Daarna zette een daling in: 1906: 260, 1911: 212, 1914: 209. Vgl. GAR, bibliotheek, J 97, Jaarverslagen Volksvermaken 1889/1890, 1890/1891; *Gemeenteverslag Rotterdam* 1896, 1906, 1911 en 1914.

62) Helsloot, *Vermaak*, 69-70 en 101-102.

63) Ledenlijsten zijn alleen bewaard in de jaarverslagen, die slechts voor drie jaren tussen 1890 en 1895 zijn bewaard. Vandaar de keuze voor een steekproef van één momentopname (1892). De namen van de bestuurders zijn via de Rotterdamse adresboeken wel volledig te achterhalen. De peiling van alleen 1892 zou gezien de geringe omvang van het bestuur geen representatieve gegevens opleveren.

64) Vgl. Boudien de Vries, *Electoraat en elite. Sociale structuur en mobiliteit in Amsterdam 1850-1895* (Amsterdam 1986) 31-32 en 36; Davids, *Aristocraten*, 169.

65) Vgl. *Rotterdamsch Nieuwsblad* 24 november 1891; *Nieuwe Rotterdamse Courant* 4 juli 1898.

66) S. van Aken, *Volksfeesten en volksoefeningen* (2de druk; Amsterdam 1907; oorspr. uitgave 1898) 9-11.

67) Vgl. Ch.A. Cocheret, *Openbare vermakelijkheden. Een Rotterdams tijdsbeeld 1875-1925* (Rotterdam 1955) 75; Nelleke Manneke, *Uit oogpunt van politie. Zorg en repressie in Rotterdam tussen 1870 en 1914* (Arnhem 1993) 124.

68) *Rotterdamsch Nieuwsblad* 27 augustus 1895.

69) GAR, bibliotheek, XXF 466, *Afschaffing van de Rotterdamsche kermis. Adres aan den Gemeenteraad van Rotterdam met bijbehorende Memorie van*